

Paku Imre

Palóc népköltészet II.

A lírai és epikai népköltészet fokozatosan különvált. Az előbbit a népzenei követelmények önállósították, míg az utóbbit az összehasonlító módszerek tudatos alkalmazása, a szövegközlések föltételeinek, követelményeinek kiterjesztése, a mesekalalogus elveinek finomodása, a mesemondás és a mesehallgatás körülményeinek kutatása új és újabb szempontokkal gazdagította, a független mesekutatás szükségességét igényelte; a ballada, románc többnyire a lírához kapcsoltnak, ritkán önállóan, szerepelt a szövegközlések rendszerében. A palóc népköltészet gyűjtése és szövegközlése ezt az átalakulásfolyamatot végigkövetni alkalmas eszköznek bizonyult 1864-től mindmáig.

A vonatkozó művek sorozatát a Mindszenty-féle Egri népkönyv két füzeté nyitja meg (1864.), ez a népies kiadvány egy kisebb területi egység — Eger és környékének — dalköltészetét közli. Elsőrendű célja nyilván a népszerűsítés lehetett, hogy mindazt miként érhetne el, nyomon járó adataink nincsenek, e népkönyvről csupán irodalmi utalások alapján tudunk, sajnálatosan nem juthatunk ezúttal hozzá. — Sokkal nagyobb, maradandóbb és nyilvánvalóbb hatást ért el Pap Gyula: Palóc népköltemények (1865.) című, Sárospatakon nyomtatott kötete, mely Erdélyi János jóvoltából és előzetes útmutatása alapján valósulhatott meg. A gyűjtő, Pap Gyula, palócföldi szülőtt, költői vénájú, törekvő férfiú volt. Maga mondja előszavában: „Gyűjteményünk keletkezéshelye Nógrád megye Salgóvidéke — e tájnak kíván tüköre lenni, következésképp csak a nógrádi palóc ismertetését adhatjuk im e csekély vázlatban.” Előbb azonban fellengzős nyelvészkedésbe bonyolította magát a palóc nyelv eredetére és természetére vonatkozóan: a palócokat a kazár törzs leszármazottainak tartja és a magyar nyelvet azonosítja a kazárral. Ezek az észleletek nem egyebek jóindulatú, együgyű általánosításnál, túltengő kérdéseknél. Azután a palócságot jellemezve, megállapítja azoknak vallásosságát, szigorú erkölcsösségét, részletesen elmondja társadalmi tagolódásukat, megemlíti a palóc nagycsalád együttélésének szokásait, szabályait.

A palóc népdalok, népmesék abban az időben a nagycsaládok fonóestjein hangzottak el. Pap Gyula így mondja el: „A legények megerkezéttével van dal, meg dal, tréfa, egyik élc a másikat éri, végre ebbe is bele unván a kemence megöl megszólal az öreg mesélő, hogy az ifjabbak képzelődését a tündér világ bájkörébe kalandoztassa, ezen aztán itt ott jót kacagnak, majd sóhajtanak, olykor könnyeznek, míg ismét a legderültebb nevetésben törnek ki. — Ilyesmik történnének a fonóházban, ezenkívül itt történnék az ismeretségek, itt köttetik a szerelem; mert a fonóházban más falubeli legények is megjelennek. Két óra tájban aztán szétoszlanak, hazamentükben minde-nik lát egy-egy kísértetet elhaladni maga előtt s ezt másnap reggel még esküvel is kész bebizonyítani.” Ime, a hiedelem alapja, mely egyúttal a meseelemek elfogadásának, kiburjánztatásának melegágya.

Kedvenc hangszerük a duda, a palóc duda messzeföldön ismeretes. A dalolás akkori módjairól ezeket állapította meg Pap Gyula, a helyszínen jártakor: „A férfiak kiváll az éltesebbek ritkán dalolnak, az ifjabbak is többnyire csak álmodás közben, vagy ha mezei munkát dolgoznak magánosan. Ellenben az asszony személyek semmi cselekményt sem végeznek nóta nélkül. Felette kedvelik a szomorú dalokat, dallamaik kevésbé változatosak, többnyire vontatottak, de érzésben, hatásban felül múl-hatalanok. Részemről mi sem tud annyira megindítani, mintha csendes, holdas éj-

szakán néhány palóc lánykát hallok dalolni. Íme mily hasznot tenne a Kisfaludy Társaság nemzeti zenészetünknek, ha gondoskodnék a különböző lokálisok szerint a dallamok hangjegyekre tevéséről!" — Pap Gyula ezután a palóc népzencét a zeneszerzők figyelmébe ajánlja, ámde a figyelem csaknem ötven év múlva irányul ebbe az irányba Vikár Béla, majd Kodály Zoltán jóvoltából. Pap majd még megállapította: „Aztán a népköltészetben a dallam annyira össze van forrva a szöveggel, hogy egymás nélkül nem boncolandó. Egyik kiegészíti a másik hiányait, eltakarja a fogatkozásait, mint férj és feleség csak együtt képeznek egy testet és egy lelket. — A népnél a dallamszöveggel egyszerre jó, mint nappól a világosság és melegség, mint Jupiter agyából Minerva páncélosan, derekasan megteremtve." Pap Gyula óta ma már jobban tudjuk, hogy szöveg és a dallam nagyszerűsége közös, kölcsönös érték, majdnem azonos jelenségek, de a többlet a zenéé, a dallamé. Mindezek után Pap még kijelenti, hogy gyűjtés közben élénk hiányát érezte a fonetikus írásmódnak. Végül leszögezte: „Mindent úgy írtam le a mint találtam, se el nem vettem belőle, se ki nem toldozgattam egyiket a másikból. Sokan mondták, hogy az olyan apró négy soros darabokat hagyjam ki gyűjteményemből. En nem fogadtam meg tanácsukat; mert ki tudja egy négy soros dalocskában is nincs-e magva, embriója egy művésznek, ha nem is **egy Kalevalának, de** legalább egy csinos kerekded románcnak vagy balladának. Íme tekintélyes gyűjtőnk Erdélyi János csak 8—10 sort adott **Déva vára építéséről** s már Kriza János és F. Szabó Sámuel urak gyönyörű balladákat fedeztek fel róluk. Végre egy négy soros dalocska is lehet művész!"

Pap Gyula nyilvánvaló jószándéka ellenére és Erdélyi János útbaigazításával sem tudta a népi szövegek közlések egykorú követelményeit hibátlanul kielégíteni: a lájnyelvet minduntalan irodalmias fordulatok uralják, mellőzi a gyűjtés körülményeinek leírását, a helységneveket nem közli, adatközlőit nem nevezi meg. Jóllehet 167 szövegegységet nyomtatott le kötetében, mégsem nyújthatott tisztas izelítőnél egyebet, hiszen a százkét népdalt — az öszerinte való népkölteményt — nem csoportosította, elegendően sorakoztatta őket; mindössze hat eléggé jellegtelen népmesét érdemesített tollhegyre venni, mindehhez járult még negyvenhat találó mese (inkább találós kérdések) és tizenhárom gyermekjáték. A népdalok között sok olyan szerepel, amit ő jegyzett le először, néhány ballada és románc mellett a lírai műfajok többsége jelentette a palócság dalos kedvének akkori áramlását. Ugyanakkor saját sorsáról is kesereg a nép, továbbá az 58-as számú dal Görgey Arthur világosi fegyverletételét hazaárulásának, a népnomor forrásának bélyegezi és jobban elítéli érte Vörösmarty Mihály ismert versénél. Végeredményében Pap Gyula szöveggyűjteményének történeti jelentősége nagyobb és fontosabb néprajzi értékénél: mind dalai, mind meséi tovább éltek, vázlateaik jóval később még fölbukkantak tisztultabb alakban, sőt némelyik a legújabb följegyzések között még élő hagyományként terjed, hat mindmáig.

A nagyérdemű Istvánffy Gyula (Miskolc 1863—1921) a palóc népköltészet és néprajz elismertetése érdekében a legtöbbet fáradozott és a személyes áldozathozataltól sem riadt vissza. Az első szakképzett gyűjtője a palóc folklorának, de alapos ismerője magának a népnek is, hiszen közülük származott. Amikor tehette, közöttük élt, adatait élő forrásokból merítette. A szövegeket helyszíni följegyzések alapján — s nem emlékezetből, mint elődei — közölte, nem sokat változtatott rajtuk. Számos alapvető tanulmányt írt a palócság életmódjáról, szokásairól, hiedelemvilágáról, tehát tudomány tárgyát, a népköltészetet, több oldalról közelítette meg. A teljességre való törekvés egyébként élete fogytáig jellemezte. Semmiféle olyan népies jellemvonást le nem írt, amelynek valódiságáról személyesen és több ízben meg nem győződött; felmerülő kételyeit nyíltan föltárta és levélbeli útmutatást kért tanáratól Hermann Antaltól, a magyar néprajz egyik első tudósától, de nem riadott vissza attól se, hogy olykor Sebestyén Gyulát, Király Pált vagy Alexics Györgyöt is megkeresse soraival.

Istvánffy Gyula mindenesetre nagyobb, súlyosabb eredményeket érhetett volna el és bizonyára hatása is átfogóbb lehetett volna, ha egyszerű, kispénzű tanári állása történetesen termékeny éve alatt el nem szőlította volna palócföldről és egyáltalán támogatták volna törekvéseit a helyi illetékesek. Amikor végre hazakerült, hivatali teendői rabolták el idejét, erejét s csak az iskolai szünetek idején élhetett tudományának. Ha egy parányit is kedvezett volna sorsa, munkássága eredményekét egy

nagyobb összefoglaló művet, esetleg több kötetet, írhatott volna szeretett palócföld-jéről és népéről; ha nem is akkora méretűt, terjedelműt mint Orbán Balázsé a szé-kelyföldről, mindenesetre tudományosabban és feltétlenül szakszerűbben, részletmunkái erre engednek következtetni. Több mint három évtizeden át módszeres gyűjtéssel és szakszerű feldolgozással a palóc népcsoport szellemi tevékenységének indokolt föl-tárta, eredményeit érdekelte, értékét megállapította. Életében megjelent három kis könyvecskéje mellett (Palóc mesék a fonóból 1890; Palóc néprajzi tanulmányok 1894; A matyó nép élete 1897) hagyatékából oly sok vizsgatagság után, 1963-ban végre kiadott Palóc népköltési gyűjteménye csak külsőleg utal munkásságára. Ezeknek kívül még mindig elszórtan lappanganak — csaknem elfeledetten — kisebb-nagyobb értekezései, népi szövegközlései, tanulmányai, cikkei, mikben minden elfoglaltság nélkül tárgyalja a palóc vagy az egykori tót népszokásokat, hiedelmeket, életmódo-kat, ősi foglalkozásokat. Leíró, tényközlő értekezéseiben rendszerint közölte a megfe-lelő népi szövegeket (dalokat, siratókat, köszöntőket, szólásmondásokat stb.), így tökéletesen kimerítette illető közleményeinek tárgykörét. Eredményei tudományos értékeük és megírás módjuk művészi szinten mozog, mellőzi a tudóskodó fontoskodást, egyszerűen, világosan, természetesen közli tudásanyagát, mintha kedvelt palóc népé-höz szólna. Azt a körülményt, fejlődést azonban nem szabad elhallgatnunk, miszerint Istvánffy gyűjtő-kutató módszere fölött áthaladt az idő, ma mindössze csupán alap-jait körvonalazzák már az ő tudományos elvei a legújabb rétegeződött kutatásmó-doknak, hovatovább többszöröse saporodtak a szempontok is. A lényeg: tárgyhu-sege, tudásszeretete, adathalmaza maradandó érték külön-külön is; az egész palóc népnek egyik letűnt korát idézi munkássága által, kihatásaiban azonban az akkori egész népelet hazai képsorát is sejteti velünk. Néprajztudós ennél szebb koszorút különben sem fonhat magának, így ő sem lehet kivétel.

Istvánffy Gyula a népköltészet természeti jelenségének, amolyan szabadon nőtt vadvirágnak tekintette, akárcsak Pap Gyula. Ők tehát a fejlődés, árnyalódás foko-zatait, a változatok számát minőségét nem ismerték és nem is találták meg, jobban mondva, ilyen kérdéseik egyáltalán nem támadtak. Ők tehát nem rendszereztek, tör-vényszerűségeket sem kerestek, megelégedtek a közvetlenül eléjük került jelensé-gekkel, azoknak művészi követelményeit, társadalmi vonatkozásait, eredetét, rendel-tését nem fürkésztek. Valamelyes közelítő lépéseket ugyan Istvánffy megtett, de kezdeményezése megoszlott sokirányú érdeklődése közepette. Mindezt ma úgy kell értenünk, hogy nem tudta vagy nem akarta magát szakosítani, vagyis egy tetszőle-ges kutató munkásságra lekötni, mint aminőül kínálkozott számára a mesegyűjtés és értelmezés, hiszen azzal kezdette pályáját. Hogy nem kötelezte el magát, azt még-is helyesen cselekedte, mivel szerény lehetőségeit általában keretben jobban ki-használhatta, így életműve rétegeződött. A szakosítás ideje különben korai lett volna. Az érintkező pontokat mindig megtalálta, így a szellemi és tárgyi néprajz területét elkülöníthette, tehát a népköltészet műfaji határvonalait nyugodtabban átléphette. Körülményeinek alakulása folytán inkább az epikai műfajok gyűjtője lett előbb, s csak aztán fordult figyelme a lírai népi költészet felé. Tanulmányainak fénye beha-tolt a palóc nép egész életének jelenségeire, hiedelemvilágára, szokásaira, életmód-jára, építkezésére, mindez pedig szemlélete teljességét táplálta.

Első mesegyűjteményét saját erejéből adta ki Palóc mesék a fonóból (1890) cí-men, Liptószentmiklóson, ugyanis ott tanárkodott akkoriban — szerény fizetéssel. Ez a kezdeményező gyűjtemény már a címével is kifejezi a mesemondás csoportos hallgatását és egyező vonásukat kidomborítja: a fonóbeli mesék mennyire sugallják elsősorban az élőbeszéd természetességét, az egyszerű közlések világosságát, továbbá a tündéri világ — az élő valóság megszépítő ellentétéként — mennyire hús-vér ala-kokat vonultat föl. A csodás elem nem lényegük azoknak a mesehősöknek, hanem csupán egyik jellemvonásuk, életük sorát inkább a csodalények külső eszközeikkel segítik avagy hátráltatják. A mesevégzödések, a cselekmények végfejeletői közembe-riek, újabb ábrándképeket nem idéznek föl a hallgatóságban, hanem a mindennapi élet kemény valóságát érzetik. A palóc meséknek emez életközeli világa a későbbi gyűjtésekben mindinkább kidomborodik, úgyhogy első megkülönböztető palóc jelleg-ként kell megjelölnünk a mesélő képzelet igazodását a köznapi élet valóságához, a természetes észjáráshoz.

Isvánffy Gyula összegező műve, a Palóc népköltési gyűjtemény megfordítja az arányt a lírai műfajok javára, ebbe mindössze tizenkilenc parasztsmesét sorolt a változatos lírai műfajok mellé, az a néhány betlehemes és másfajta gyermekjáték, közmondás és szólásmondás mindössze kiegészítő fejezete, toldaléka ennek a nagyszerű kiadványnak. Istvánffy felajánlotta e „palóc kötetét” annak idején a Kisfaludy Társaság népköltési sorozata részére is, de bizonyos huzavonák, halogató taktikázások után akkor nem adták ki, kéziratként maradt meg hagyatékában, s mint ilyen csak 1963-ban láthatott napvilágot. Hogy ez a gyűjtemény méltán foglalhatott volna helyet a Magyar Népköltési Gyűjtemény kötetei között, ezt az örvendetes tényt az utólagos kiadás igazolta; időközben — tehát a századfordulóra eső — keletkezését tekintve, az első tudományosan, folklorisztikusan használható palóc népköltészeti gyűjtés lezárja az előző kezdetlegességek idejét s egyszerűsrimd megnyitja a szakszerű gyűjtések, kiadások korát.

Istvánffy fő törekvése e kiadványban a maga idejében már megvalósult, hiszen ő jól tudta és a siker legkisebb reményével se kecsgettette magát, hogy legalább följegyezze, minél több néprajzi adatot őrizzen meg az egykorú palóc népeletről, népköltészetéről, népművészetéről. Művei valóban rögzítik a megfelelő állapotokat s legkisebb közleményének is megfelelően nagy a tudománytörténeti jelentősége, szakmai értéke. A palóc népmesékről ebben az értelemben ezeket írta: „... a városi civilizáltabb néppel vajmi keveset érintkező puszta ember ajkáról lestem el és tettem papírra, lehetőleg azon kifejezésekkel és szólásmondásokkal, amint azokat a mese-mondó ajkáról hallottam, bár nem egy helyen a nem a finomabb ízléssel meggyező szavát kénytelenítettem használni; de csak azért, nehogy a népköltészet géniusza ellen elkövetelt szentségtöréssel vádoltassam.” Igyekezett tehát, hogy a népköltészet hűséges íródeákja s nem avatatlan társszerzője legyen. Misem jellemezi következtetését, tárgyismeretét és tárgyszeretetét jobban, mint hogy hiányolta a palóc nyelv önálló tájszótárát, szeretete volna azt elkészíteni, de körülményei sem ezt, sem sok más szép tervének megvalósítását nem engedték meg neki. Azonkívül és mindennekfelett érezte és fájlalta kíméletlen korlátait, elemi akadályait (a hivatal packázásait most nem említjük meg), mindezekről ekként panaszkodott a Kisfaludy Társaságnak: „Ohajtottam a gyűjtemény összehasonlító jegyzeteit is elkészíteni s csak most egy félévi fáradságos munka után látom, hogy a tervem teljesen keresztülvihetetlen, mert az összehasonlító jegyzetek elkészítéséhez még szükséges magyar népköltési gyűjtemények és kötetek itt Miskolcon sem a középiskolai, sem más könyvtárakban föl nem lelhetők, a budapesti nyilvános könyvtárak pedig nem hajlandók használatra kiadni, amint azt az Egyetemi Könyvtár igazgatója meg is írta.” Küzdelme jelentőségéről vallotta: „Én hiszem, hogy hiábavaló munkát nem végeztem gyűjteményemben sok érdekes s talán sok értékes adatot is sikerült följegyezni, úgy a palóc nép költészetére a gondolatvilágára, valamint a palóc nyelv és eszjárásra vonatkozólag egyaránt.” Istvánffy Gyula érdemét, kezdeményezését az idő nem halványította el, hanem a múlt évek egyre igazolják: a palóc néprajz első nagy alakja ő, akinek jelentősége folyton folyvást nő, terebélyesedik.

Közbevetően és az időrendet kissé megbontva, még két népköltési kiadványról kell rövidebben beszámolnunk, miután a ténylegesen tudományos szinteket elérő másik háromról értekezhetnők. Pintér Sándor 1891-ben, mindössze ötven példányban, kiadta saját költségén a népmesékről írott lelkes és műkedvelő, terjedős és mellékes körülményeket, felesleges műfaji előzményeket hangoztató tanulmányát és azt megtoldotta tizenhárom saját följegyzésű palóc mesével. A másik alkalmi gyűjtő és önkéntes kiadó Schoen Arnold Palóc népdalok (Ipolybalog) címen, 1911-ben jelentette meg jószándékú kötetét. Mindkettő időt, anyagiakat áldozva, sikert kockáztatva vágott bele a népköltészet eleve nébe. Ügybuzgalmuk elismerésre méltó: kár, hogy benyomásaikat követték és nem mélyítették el előbb szakismeretüket; külső látszat szerint pedig mindketten effeléi törekedtek. A szapora-szavú Pintér Sándor ekként elmélkedik: „Én nem szégyenlem, sőt büszke vagyok rá, hogy a palóc nép között születtem, gyermekeivel együtt játszva serdültem, velük szántottam, kapáltam, hídget, meleget — szülei tilalom ellenére is — velük együtt türtem, vigalmukban, bánatukban osztoztam; habár mindezekre anyagi helyzetem sohasem kényszerített, — ne ütközzél meg tehát azon, ha e meséket a nép ajkáról közvetlenül hallottaknak

és írottaknak mondom.” A névtelen baráthoz intézett levélformájú előszóban, miután megismételi az eredeti szöveghez fűződő hűségét, a mesék műfaji céljáról így nyilatkozik: „Az is igaz, hogy én a palóc nép meséiben nem csupán szórakoztató olvasmányt vélek kezembe adni, hanem egyszersmind a nemzet nyelvének és ősi történetének forrását is.” Majd méltatlankodik Arany László és Gyulai Pál miatt, amiért azok alacsonyrendű követelménynek ítélték a népnyelv szabatoságát; beszél a palóc mesék hőseiről és három csoportba sorolja őket: 1. vitézi; 2. társasélet és 3. állatmesére. „A mese szónak tulajdonképpeni jelentése tehát a palóc népnél nem más mint „régii eseményekről tetszés szerinti beszéles”. Észlelete szerint megbecsülték a szépen mesélő személyeket; „A nép, mesélőjének szellemi képességét komolysága, simán folyó szókiejtése és mondatainak kerekdedsége után szokta megítélni”. — „A meselési (helyesebben: mesemondási) képességet a nép nagyon is értékes tudásnak tekintti; mondhattam, hogy a nép között a szépen mesélni tudó körülbelül oly tekintélynek örvend, mind a szépirodalomban a középszerű regényíró. A nép szellemi életét épp oly tudatosan intézi, mint mindennapi munkáját. Meséjében megvan neki szöbe foglalt ezer és ezer változatú „regénye” balladáiban „éposza”, gúny- és szerelmi verseiben „lírai költészete”, utánozhatatlan dalaiban „zenei művészet”, de megvan rajzolata is, melyet azonban a nők „betűzéssel” saját kezükkel fonta-szótta vásznaikon érvényesítenek, avagy szebbnél szebb varrottasok nem **betűzve** írott — rajzolt képek-e?”

Összegezve Pintér s Schoen folklórbeli szerepét, hasonlóságát, meg kell állapítanunk — az előző idézetek kivételével — bevezető tanulmányaikban közhelyeket ismételnék, továbbá túloznak módszereikkel: Pintér a népmese szövegek lejegyzését, olvasását egyéni írásmóddal nehezíti. Schoen pedig csoportosítja ugyan népdalait, de általánosan ismert szövegeket — összesen 245-öt — tulajdonít ipolybaloginak. Pintér helyi élményei avatták gyűjtővé, Schoent egy rövidebb falusi tartózkodása alatt ejtette rabjává a palóc népköltészet. Pintér még sok mindent elbeszél a palóc nép mesélő hajlamáról, e nép sanyarú helyzetéről, Schoen az összehasonlító jegyzeteken kívül szinte semmit se mond a népdalok éneklésének föltételeiről, alkalmairól, nótáíróiról. Mindketten csupán tisztos szándékú kísérletezők. Meséik, dalaik a későbbi gyűjtések során ismét felbukkantak, tehát a kezdeményezés érdeme megilleti őket, gyűjtések némi sikerét e halovány körülmény igazolja.

A népköltészeti szövegekölészek hangtani írásmódjáról komoly utasítások jelentek meg különböző felhívásokban; a közlemények mintákat is közöltek, és mégis nehezen közelítették meg a hangérték táji jellegének rögzítését. Szakfolyóiratok közleményeiként több kötetnyi palóc népdal, népmese, szólásmondás, párbeszéd jelent meg idők folyamán, különösen gazdag és tűrhető lejegyzést követ ebben a vonatkozásban a Magyar Nyelvőr évfolyaimainak hosszú sorozata; az Ethnographia megindulása óta kezdette közölni a helyes palóc népi szövegeket, néprajzi tanulmányokat és megfelelő palócöldi adalékokat. A helyi újságok ememű közleményei ugyan gyérek, de nem elhanyagolhatók. A Magyar Nyelv kezdeti évfolyamaiban szintén jelentek meg palóc nyelvi szövegek. Az ekként hintve-szórva közölt nagy bőség jobbára felöleli az egész palócság szellemi alkotásának színét-javát, egységes kiadásuk sok mulasztást pótolhatna és jellemezhetné a palóc nép alkotásmódját, teljesebb szellemiséget, a nehézsorú parasztság kedélyvilágát, évődő, csúfolkodó természetét, hamar békülő józanságát. Az itten élt műfajok kifejezik a palóc nép iratlan történetét, illetve a történelem legalsó rétegebe szorított emberiség akkori sorsának lelkeségét, vagyis az érték három megnyilvánulását: a kellemesség, a hasznosság, és a nemesség változatokban jelentkező egységét — népi tartalom és izlés szerint született költészetben és művészetben.

Századunk folyamán a palóc népköltészet két műformája emelkedett a remekmű felső szintjére: a népzene és a népmese. Az 1900-as években megjelentek a hangfelvevő eszközök, s ezután a népdalokat a legtöbb esetben dallamukkal együtt, egyszerre gyűjtötték, jegyezték le vagy vették föl hangrögzítő hengerekre, amelyek bármikor visszajátszhatók. A népmeséket szintén megújult módszerekkel, csaknem teljes szakszerűséggel írták le, szinte tollbamondás módjára. A nótafa és a mesemondó egyénisége végre fontos tényezőként szerepel. Nemcsak palócöldön, de más tájakon kiváló, egyéni fogásokkal, sajátos hangelemekkel színező dalosokat, képzet-

dús mesélőket sikerült fölkatolni. A gyűjtők alapos előtanulmányok, helyszíni ismeretek birtokában kezdték meg munkájukat. Éppen a tökéletesebb gyűjtési és közlési módszerek következetes alkalmazása emelte ki a mese és a népzene nagy-nagy értékeit — kivált palóc vonatkozásban. Előbb azonban vessünk futó pillantást a palóc népmese sorsára, alakulására, az érintendő gyűjtemények illető eredményeire.

Amikor a palóc népmese huszadik századi helyzetét vizsgáljuk, előzetesen meg kell állapítanunk, hogy aránylagosan fejlett műfaji fokához képest keveset gyűjtöttek. Istvánffy Gyula szorgalmát néhányan követték. A művészi minőség nem a mennyiségben tükröződik. Ha a palóc törzsterület kisuárgázó hatását-erejét tekintjük, a palóc népmese elterjedése igen nagy területet járt be, a lelőhelyek szétszórtságukkal is mutatják, hogy közösen sok meseremek jutott a feledés sorsára, de bizonyos elemei, motívumai azért másuttan tovább élnek, hatnak. Valószínű azonban, hogy egy általánosított gyűjtés, szervezett területi beosztással, a félreeső kisebb, zárt településeken megtalálhatná a palóc népmese módosulatait, ha nem érintetlen szövegezésű, teljes értékű meséket is megmenthetne — még a huszonnegyedik órában is. A népköltészet ugyanis halhatatlan, meg nem szűnik, csak alakul, módosul, változatokra bomlik, hogy ismét egészzé álljon össze, vagy csak részei hulljanak ki az emlékezetből. (A négy sorosra rövidült népdalok szövegei ilyen módon önállósultak, vagy állanak újra, olykor akár többszakaszos dallá.)

Ipolyi Arnold hagyatékában csaknem háromszáz népi szöveg, főként mese, maradt ránk kéziratban, ebből százhuszonnyolcat a Kisfaludy Társaság később (1914-ben!) kiadatott sorozatában és Kálmány Lajost bízta meg a szövegek gondozásával meg az összehasonlító jegyzetek megírásával. A kötet negyvenhárom palócföldi népmesét közöl. Ime az arány kedvező! A jegyzetek azonban utalnak a korábbi mese-gyűjtemények palóc változataira, olyanokra, melyek Gaál, Mailáth, Merényi és mások gyűjteményeiben szerepelnek helyjelölés nélkül s csak most derül ki palóc eredetük. Ipolyi Arnold gyűjtött és gyűjtetett, munkatársaitól megkövetelte a lejegyzés pontosságát, hiszen Magyar Mythológiája részére keresett vonatkozásokat; tárgya kútfőt látta a népmesékben, regékben, mondákban, szokásokban, babonás hiedelmekben. Kora szokásához híven kisebb-nagyobb mérvű irodalmasítás, egyenlenség a tartalmat nem változtatta meg. Az itten szereplő palóc mesék kerekded szerkezetükkel, művészi formájukkal tűnnek ki. Első eset az Ipolyi é a mese-gyűjtések történetében amelyek tudományos céllal készült. A magyar hitvilág elszórt elemeit a mesék szövegeiből kiemelte. Kálmány Lajos jegyzéke szerint a palóc táj jónéhányat megőrzött. E gyűjtemény, ha kellő időben megjelenhetett volna, helyes mederbe terelhetne volna mind a gyűjtésmódokat, mind pedig a bővülő értékelésköröket is.

Ugyancsak a Kisfaludy Társaság Népköltési Gyűjteményének sorozatában jelent meg 1907-ben Berze Nagy János: Népmesék Heves és Jász—Nagykun—Szolnok megyéből című kötete, ebben a folklór meghonosítója, Katona Lajos, a magyar mesekutató nagy alakja és tanítványa Berze Nagy János, az utóbbi idők legnagyobb érdemű mese-gyűjtője és rendszerezője vizsgálzik. A kötet nyolcvanhét mesét tartalmaz Berze Nagy gyűjtéseként, az összehasonlító jegyzeteket tanára, Katona Lajos készítette el. Az előző gyűjtemények palóc meséinek végső, legjobb szövegei túlnyomó részt itten találhatók meg. A kötet meseanyagát három bevezető magyarzza. Vargha Gyula, az előző szerzője, elsősorban a mesék magas számának örvendezik és mellőzhetőnek tartja a népdalok közlését csekély számuk miatt. Majd indokol: „Berze Nagy János gyűjteményének becsét különösen az emeli, hogy meséi a legjobban elbeszélte magyar mesék közé tartoznak. Nem kis mértékben megvan bennük az a tulajdonság, ami Arany László népmeséit oly páratlanokká tette, hogy olyanok, mintha a legjobb mesemondót hallgatnók.” Mindez pedig a följegyzés pontosságára utal, még a palóc tájnyelvi elemeket ajánlja olvasói tűró figyelmébe, majd kiegészíti értékelését: „A mesék többnyire az ismert mesemotívumokból épültek föl, de vannak új motívumok is a nem egy mesében meglepő leleményre s a költői alakítás igen értékes nyomaira találunk. Vannak azonban olyan mesék is, melyekben bizonyos száraz józanság, a mesevilágnak a való világgal való nem a legszerencsésebb keveréke fordul elő, sőt olyan mesékre is akadunk, melyekben a költői igazságszolgáltatás, a népmesék általános jellemvonásától eltérőleg, nagyon fogyatékos. Az ilyen mesék költői becsét — bár a részletek szépségét nem lehet vitatni — nem te-

hetjük nagyra, minthogy azonban a nép lelki világában végbemenő változást érdekesen jellemzik, szintén figyelemre méltók.”

Nos, Vargha Gyula érzéketlennek bizonyult a palóc népmesék két kiemelkedő értékével szemben: a tárgyilagos előadásmód, az érzelmek visszaszorítása, a mesemondók és hallgatóinak józanságát jellemzi, ama bizonyos költői igazságszolgáltatás felemáságot csak ő, az osztályos ítéletű főhivatalnok láthatta ki nem elégitőnek, hiszen a nép sértett jogainak, sérelmeinek jóvátételét, abban a társadalmi helyzetben, csak a mesékben érthette el. Mindez tehát, amit Vargha Gyula megrovandónak talált, éppen a meseköltészet megújuló, megkülönböztető, kiemelő jellemvonása.

Katona Lajos sokkal megértőbb és tárgyyszerűbb megállapításokat közölt Berze Nagy palóc meséivel kapcsolatban. Mindjárt kijelenti: „Palóc területről ugyan eddig sem voltunk népköltési termékek, kivált mesék híjjával; de ennyit együtt és pedig nagyobb részt egy falunak szűkebb etnikai területéről, még egyetlen akár palóc, akár másvidéki gyűjtésünk sem hordott össze.” Majd kijelenti: „Meséinek előadásában szerencsés középúton jár a közlő a stenographiai vagy éppenséggel phonographiai hűség pillanatfölvétel szerkezetével teljesen a mesemondónak nem csak egyénről egyénre, de még alkalomról alkalomra is változó hangulatától és szemlélyétől teszi függővé a följegyzést; emez meg, sokszor a legjobb szándéktól vezéreltetve is, olyan önkényes változtatásokat tesz a meséknek nem csupán előadásán, hanem tartalmán is, hogy azt tudományos célokra teljesen hasznavehetetlenné simítja és csiszolja.” Katona Lajos e nézete elavult és felszínes, ő a helyszíni népi előszóval előadott mesét nem hallott, tehát sok minden kisérő mozzanatot egyáltalán nem sejtethetett; nem ismerhette, vagy éppen félreismerte azokat a hatásokat, amelyek mesemondás és meghallgatás közben lépnek föl: a mesélő mindjárt feszélyezve érzi magát a gyűjtő jelenlétében, (például nyomban irodalmi nyelven kezd beszélni) emlékezőtehetségét megbontja az igazi úriember jelenléte; kapkodva, rosszul rögtönözve igyekszik a buktatókon túljutni, miközben egyik-másik olvasmány- vagy hallomásemlékéhez folyamodik; viszont a gyakorlott mesemondót egyenesen ösztönzi a leírás és valósággal igyekszik minél szebben, minél kerekebben mesélni; ezek és hasonló tényezők idézték elő Berze Nagy meséinek látszólagos hibáit, egyetlenlenségait, aránytalanságait. A szövegrögzítés mintaszerű hűsége éppen ellenkezőleg ezek nyomán is kiderül, a mese műfaji módosulatait híven föltárja. Berze Nagy sokkal jobban becsülte a népköltészet eredetiségét, semhogy a hallgatott szöveget másította vagy módosította volna, mindezekre történetesen Katona Lajos tanította meg, még arra is, ha ilyesmit elkövetett volna, arról ne hallgasson.

Berze Nagy lényegében egy zártabb területi egység mesekincsét jegyezte le, mentette meg, Besenyőtelekét és a hozzá közeleső palóc területét; ez a körülmény bizonyos egyöntetűséget kölcsönzött a mesék előadásában, színezetében meg tartalmában. Berze Nagy János Besenyőteleken született, parasztcsalád gyermeke, a helybeli mesék útját kiskoruktól kezdve megfigyelhette és éppen azoknak rendkívüli szépsége, fokozódó vonzása készítette arra, hogy egész életét mesekutatásnak szentelje. Az alapélményt mindenestre a szülőföld megadta és akár ő is, mint Istvánffy, onnan messze került s más tájék népköltészetét gyűjtötte és rendszerezte; a másik nagy kár, talán veszteség, hogy innen minden ízben ismert paraszti környezetből kiszakadt.

E szárad elejét a palóc népmese — Berze Nagy helyi tapasztalata szerint — csaknem minden faluban olyan mértékben élt még, hogy akármelyikben könnyedén egy-egy testes kötetrevalót lehetett volna gyűjteni. Halljuk őt: „Falumnak különösen nagy a mesemondó hajlama, ugyanannyira, hogy gyűjteményemet korántsem mondhatom teljesnek. Kellő utánjárással legalább még egyszer annyit lehetne összehordani régi pásztorfamiliákban, egyes szögekben, hol még magam sem jártam. — A mesét népünk is csak szép hazugságnak tartja. Kitetszik ez a véleménye az előadásból is, mikor egyik képtelenséget tudatosan halmozza a másikra és feledni akaró hallgatóságot elégíti ki mesével a palóc nép a többihez hasonlóan: „... a mesehős tetteben jogos igazságszolgáltatást látott s naív lelkével annak adott kifejezést.” Berze Nagy szerint a meséknél akkoriban a dalt, a dalolást jobban szerették, az ő idejében még daltól volt hangos a palócföld, meg is jelentek ott a népzene kutatók.

Az élet minden megnyilvánulásában a palóc nép az egyszerűséget, természetességet, józanságot mindenkor kedvelte, a társas élet náluk a nagycsaládok akkori keretében zajlott le, mindez pedig közösségi igényeket szült s azokat a nápművészet és népköltészet tökéletesen kielégítette. Berze Nagy gyűjtő módszere a népmese minden árnyalatát igyekezett megmenteni és áttenni olvasmányos szöveggé, a mesélés adatait pontosan közli: hely, név, idő, mesemondó kora adatolásával. A jegyzetek az előbbihez hasonlóan a palóc népmesék mindenkori jelenlétét jelzik az érdemleges korábbi gyűjtemények viszonylatában.

Hogy a népmese — közelebről a palócföld vonzásterületén — milyenfajta módosulásokon ment keresztül rövid idő alatt, arról Dégh Linda kétkötetes gyűjteményének (1941) ötvennyolc meséje tanúskodik. A folyamat jelentőségét fokozza az a tény, hogy egyetlen hagyományörző, Pandur Péter meséin és mesemondásmódján figyelhető meg a műfajalakulásnak menete, ideje, körülménye. A mesemondó Pandur Péter sajátos egyéniségét, személyes múltját, életkörülményeit, foglalkozásváltozásait, nyugtalan helykeresését, szellemi érdeklődésének fokát, körét és eszközeit Dégh Linda alaposan kikutatta, elmondatta mesélő alanyával. Az aszódi járásban levő Bag községben élt Pandur legtovább, ottan meggyökeresedett. Helyi és hozott elemeket keverte meséiben, nyelvezetében; némi palóc jelleg azért felülkerekedett benne: ő a hagyományos és az újult mesemondás vonzásterületén szedte magába, élte, tudatosan fejlesztette mesemondói hajlamait. Így vált hatásos mesemondóvá, aki valamelyes hasznát is élvezte ebbeli tudásának. Amellett alkalmazkodott a mindenkori körülményekhez, érzékeltette a viszonyokat, melyben az adott esetnek megfelelő modorban adta elő, válogatta meg meséit és mesélésének tartalmi és műfaji alakítását, a kívánt rögtönzést, tetszetős betoldást. A hallgatók indulatát énekelt dalbetéttel serkentette, fölismerhető helyszínrajzot alkalmazott vagy ismert személy alakját rajzolta be a mesehősök közé. Másított hangon beszélt, ha gyerekeknek vagy parasztnak adott elő, ismét változtatott modorán, ha feljegyzésre kellett mesélnie, vagy, ha például iparos előtt kellett elbeszélni; minden esetben a kívánt helyzethez alkalmazta meséinek egyes részletét; hangulatot tudott teremteni, rokon- vagy ellenzenvet kiváltani hallgatóságából. Valósággal bekapcsolta, szinte „kiszerveztette” egyik-másik hallgatóját: ha a jelenlevő kikapós asszonyt akarta pellengérezni, reáillően változtatta meg meséjének tartalmát; olykor bosszantott vagy megbékített embereket, tehát a hallgatóság összetételéhez szántszándékkal igazodott. Mindez a művészi hatáskeltést föltételezi nála, kibeszúrta megjegyzéseivel külön célzott is ilyenfajta főrekvésre és meseteremtő képességére: „Ha egy kicsit hallottam valakitől, csináltam abbul egy igazi jó mesét, hogy abba hiba nincs. Mikor figyelmem ára fordítottam, akkor menni menni köll.” Minden műfaji fogás sikeres az ő kezében, jellemző leírásai, pontos alakbrázolásai elsőként tűnnek ki; leghatásosabban a párbeszédet perdíti; lassítja, gyorsítja, kapcsolja olyan eievenséggel, hogy a legtöbb színpadon is igen jól hatna.

Időtudatát és helyismeretét nem a végtelen felé irányította, mint mesemondó elődei, hanem igyekezett kötni ismert tényekhez, eseményekhez — elérhető, valószínű pontossággal, tehát sem a teret, sem az időt szabadon nem értelmezte; a hangulati elemeket, az öröm vagy bánat érzetet, arányosítva keltette föl. Pandur Péter ismerte képességeinek határát és jelentőségét. Inkább darabosabban adta elő meséit, semhogy mesélő képességének elért eredményeit különösebben csökkentette volna. „Amikor mesélni kezd — állapítja meg Dégh Linda, — érezzük rajta a megragadottságot, hogy nincs már közöttünk. Valami sajátos feszültséget kelt hallgatóiban, fokról fokra távolodunk a valóságtól, a mese kezdeti világából a másik régióba és ugyanilyen fokozatossággal hoz is vissza, mint valami hosszú kirándulásról; eközben annyira beleéltük magunkat a mesébe, hogy észre se vesszük, milyen nagy utat tettünk meg. Meséinek ez a fokozatos lendülése és visszahajlása, a művészi formaadás egyik legértékesebb tulajdonsága. Szinte nincs is meséje, ahol valami szerkezeti zavar, egyenletlenség lenne, mintha nem is élő beszéd, de rögzítés számára készülttek volna a mesék. Nyelve alig botlik, pongyolaság is ritka, mindig pontos, inkább szószaporító, mintsem elhagyna valamit...” Majd Dégh Linda megállapítja: Pandur Péter lelki-kényszer hatása alatt mesél, jól tudja, hogy a valóság fölött, mellett jár

képelete s azt is eldöntötte előzetesen, hogy a valósághoz vissza kell térnie, a szendergő álomból a józan percekhez; belső feszültségét, sorshangját csak a mese oldja meg és föl. Szemevilágát vesztve, egyedül az ébren álmódozás, a mesemondás, mese-szöves lehetőségei és alkalmai alatt tudta magát nehéz sorsának nyomása alól fel-szabadítani.

Minden alkotás alapja az élmény — tanítják régóta —, a lélek bizonyos megrendülése, élénk fölajzódása és csendesedő megnyugvása: Pandur Péter meseiben a paraszti egyszerű lélek szorul rá a fényre, a tisztulásra, hogy ő maga lásson és láttassék, tisztuljon és tisztítson. A mesélés és hallgatása tehát új valóságteremtés és annak megszépítő tudomásulvétele, a végesben a végtelennek, az időiben, az örök-kévalónak szemléltetése, a valónak és valósítandónak összeolvadása — a nép költészetében. Minden szellemi alkotás és ilyen a népköltészet mesemondása, abban a hatásban válik öntudatosá, amelyet másra, esetünkben a népre, gyakorol. A népköltészet van — jelentkezik térben és időben —, tehát hatni tud; ameddig hat, addig létezik vagy módosul. Ezek szerint a nép nemcsak öntudatlan alkotó, hanem öntudatos szellemiség, amely az öntudatlanul kivetített világot hatás alakjában tudomásul is veszi és az emléklepek tudatos újraképzése által megismeri, megismerteti. A népköltészet szellemi hagyományérték: műfajai a nép lelkében élnek, változnak és mindenképpen öröklődnek többé-kevésbé híven a néplelek meg-megnyilatkozó tartalmaként. Pandur Péter egyéni jellegű meséi s váltakozó mesemondója az elméleti alapozásokat gyakorlatban igazolta. Meg is változott általa a mese műfaja, tartalma, személyes hatásával biztosította annak marandóságát.

A palóc törzsterület vonzaskörében keletkezett és följegyzett népmesék (Dégh Linda: Bodroghközi mesék 1945; Földyné Virány Judit: A bodroghközi Láca község népmeséi 1957) egy-egy újabb fejlődés-, módosulásokot mutatnak: nyelvi, műfaji, tartalmi vonások haloványan jelzik közülük a palóc népmesékhez, távolodásukat a tiszta műfajoktól.

Mai palóc népmesékről csak fogalmaink, következtetéseink lehetnek, de róluk nem szólhatunk, hiszen — tudomásunk szerint — az előbb megnevezettek után újabb keletű, mostani kiadású új gyűjtések nem jelentek meg; a mai jellegű mesék — inkább válfajaik — följegyzésüket várják, talán nem sokáig. Bizonyára a palóc tájszótár se vágyálom. Aki viszont meg akarja ismerni a palóc népcsoport költészetét, az eddigiekben érintett kiadványok közül bármelyiket tanulmányozhatja: az egyik ugyanis — pusztá érdeklődést, a másik viszont a tudományos igényeket elégíti ki a maga módján, de valamennyi érzékelteti a palóc nép lendületét, szellemiségét, életvágyát, egész valóját, múltbeli sanyarú sorsát. A népi eredetű szövegek gyűjteményeiben, szakantológiákban mindenütt meglátni a palóc népköltészet vezérnyomdokát.

A palóc népzene — elsősorban az énekes, kevésbé a hangszeres — a hazai folklórnak fényes fejezetét tölti ki. A lírai műfajok és az énekelhető vers-epika. Az újabb gyűjtőmódszerek tudományos követelményei szerint ezután már szövegükkel és dallamukkal együtt szerepelhetnek. A hang-, dallamrögzítő készülékek fejlődése mindinkább biztosította a dallamkincs szabatos megővését. A palócföld dallamértékei már kezdetől fogva vonzotta a zenei folklór gyűjtőit: ezek sorát Vikár Béla nyitotta meg, majd Bartók Béla és Kodály Zoltán, utánuk a dallamgyűjtők hosszú sora következett: Lajtha László, Kerényi György, Manga János, Vargyas Lajos, Vígh Rudolf, Lajos Árpád, Vass Lajos, Stareczky Zoltán és mások. Azt lehet mondani, hogy a palócföld minden dallamváltozatát rögzítették, följegyezték. A szöveg és dallam egysége olyan remeket teremtett, amelyek mind gazdaságunk, mind ritka szépségük jogán az első helyen állanak s művészi hatásuk, földolgozásuk (Kodály: Galántai táncok; Mátrai képek) korszakos remeket hozott létre.

A népzében tetőzik, ér igen magas csúcstra a palóc népköltészet, mindennek jelentősége azonban más másik értekezés tárgya lehet, más szakértő tollából. Még csak annyit állapíthatunk meg, hogy klasszikus népzenei kiadványok kezdve (Bartók Béla: A magyar népdal 1924; Kodály Zoltán; A magyar népzene, 1937-től több kiadásának függelékétől) A Magyar Népzene Tára minden egyes kötetében magas arányokkal szerepelnek palócföldi dallamok szövegükkel együtt: ekként párosult a megnyilvánulási részvétel a minőségi kétségtelen értékével.

A palóc népköltészet legújabb termékeit, vagyis a kötött és kötetlen szövegeket, dallamokat egyszerű (bármilyen szakszerű) följegyezéssel ezután lehetetlen kellően értékelni, csak a több ízben visszajátszható hangfelvételek lehetnek mérvadóak, amelyekben olyan jellemvonások észlelhetők, amelyeket egyszerűen, tollal papíroson, nem lehet megörökíteni. A dallam vagy a szöveg előadás közben — az éneklés vagy mesemondás folyamán — részletfinomságokkal, kísérő jelenségekkel bővülnek, s egyéb meghatározó tényezők bukkanhatnak elő. Természetesen — a kótírás és szövegközlés hűsége, pontossága érdekében — a nyomdai jeleknek, eljárásoknak eme követelményekhez kell igazodniuk.

Végül felvetődik a kérdés: mi a palóc elem, palóc jelleg a népzeneben és a népköltészetben?

A felelet sokrétűen kínálkozik. Alanyi válasz: amit annak érzünk a helyi hagyományból. Sűrített válaszunk: minden olyan alkotást palócnak kell tartanunk, amelyik olyan magas színvonalon közismert, amit hasonló más vidéki meg sem közelít; palóc egyedi értékjelzés az olyan változat, amelyik valamennyi ismert közül a legjobb és feltétlenül palóc eredetű; a népköltészet egykori neves helyeiről (Mátra vidék, Karancs, Parád, Mezőkövesd stb.) ismeretesek és ottan lejegyezték először; a helyszíni adottságok kizárólagosan valamelyik palóc helyre utalnak: és végül, ha a népköltészet hordozó-, tartópillére, a nyelv, palóc.

Bármely szempont érvényesítése révén a palóc népművészet, — költészet, -zene, díszítő művészet — szellemi életünk területén jelentős helyet foglalnak el.

A palócjelleg mennyiségi és minőségi követelmény: mindenképpen minőségi eredmény.

Céhmester Erzsébet

Népi játék — színpadon

A múlt emlékei — elsősorban a hagyományok — veszendőben vannak, egyre inkább szükségessé válik a mentésük. A földre temetett tárgyak még évezredek múlva is előkerülhetnek, de hol lesznek már akkor a szellemi értékek, melyeket elődeink nemzedékről nemzedékre örökítve hagytak ránk? Eltűnnek a népdalok, feledésbe merülnek a népi játékok, szokások. Már az idősebbek is csak gyermekkori emlékként őrzik őket, vagy még inkább szüleik elmondása alapján.

De a szájhagyományok kora lejárt. Felváltotta a technika modern eszközeivel rendelkező kor. A ma élő, idősebb korosztály az, amely még meg tudja menteni az elődök szellemi vagyonát, ha felismeri, értékelni tudja ennek a munkának jelentőségét.

Napjainkban egyre inkább terjed a helytörténetírás; sok esetben egyszerű emberek is tollat fognak, hogy falujuk eseményeiről krónikát írjanak, vagy a múltat felkutatva megörökítsék, hogyan élt, fejlődött helységük az elmúlt századokban. Ezek az írások ma még elég szűk körben ismertek, csak a szakértők olvassák őket, nem a nagyközönség.

Ezért figyelemreméltó a nemtiek kezdeményezése. Ők ugyanis nem elégedtek meg a múlt írásba rögzített, „passzív” felidézésével; valami újat teremtettek. Életrekellették, eljátszották a színpadon a múlt egy darabkáját, a régi nehéz idők legüdítőbb színfoltját: a lakodalmat.

Milyen ünnep is volt valaha a lakodalom! Valóságos szertartások sorozata előzte meg a lagzit, heteken át. Ez volt a nép „királyi” szórakozása: szertartásmesterei a